

УДК 94 (477) “192/193”:369.03

РАДЯНСЬКА СИСТЕМА ДОБРОВІЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В 30-х РОКАХ

Латишева О. В.

*Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна
E-mail: nutsri@rambler.ru*

Радянська система добровільного страхування в 30-х роках. *Актуальність* дослідження полягає у висвітлюванні реорганізації системи страхування, внаслідок якої була ліквідована кооперативна форма, зазнала радикальних змін структура самих установ, а також уніфіковано «стягнення» страхових платежів. Основні принципи реформування системи майнового страхування були зосереджені в «Положенні про Держстрах СРСР», проект якого прийняв Укрдержстрах на нараді 29 липня 1930 р.

Ключові слова: добровільне страхування, обов'язкове окладне страхування, суми страхового відшкодування, страховий інспектор.

Проголошення та здійснення масової колективізації сільського господарства означало фактичну ліквідацію непу, створення колгоспного ладу з його новими майновими відносинами в українському селі, відтак спонукало державні органи переглянути існуючу систему страхування, виокремлюючи усупільнений сектор в якості пріоритету. Селянське майно стало колгоспним, а суми страхового відшкодування потрапляли на рахунки державного банку. Колгоспи, колгоспники та селяни-одноосібники сплачували страхові внески за нормами обов'язкового окладного страхування, яке виконувало фіскальну функцію, а також добровільного страхування, що перетворилося на форму самообкладання, тобто додаткового податку. Примусова колективізація, політика розкуркулення та хлібозаготівель, які виснажували сільське господарство, руйнували усталені форми і принципи майнового страхування, тому що катастрофічний падіж худоби «списували» на опір так званих куркулів, відтак Держстрах не повертав страховки селянинові. Теорія «класового тарифу», яка з'явилася тоді, переконливо свідчила про ідеологізацію страхування колгоспного та селянського майна. Сума страхових платежів становила у 1929 р. близько 60% суми єдиного сільськогосподарського податку [1], тому їх вважали джерелом наповнення державного бюджету, а систему страхування почали ототожнювати з податковою.

На початку 30-х рр. відбулася реорганізація системи страхування, внаслідок якої була ліквідована його організаційна кооперативна форма, зазнала радикальних змін структура самих установ, а також уніфіковано «стягнення» страхових платежів шляхом створення спеціальних страхових фондів для відрахування до них належних коштів підприємствами усупільненого сектора. Основні принципи реформування системи майнового страхування були зосереджені в «Положенні про Держстрах СРСР», проект якого з побажаннями та пропозиціями прийняв Укрдержстрах на нараді 29 липня 1930 р. [2] Про добровільне страхування жодного слова, але дуже концентровано виписано норми і правила обов'язкового окладного страхування для колективного та приватно-господарського сектору. Страхові платежі приватного сектору стя-

гували за принципом майнової прибутковості, а не загальної прибутковості господарств, тому власники майна не наважувалися добровільно страхувати його, позаяк ризик неповернення страховки був великий. Постановою ЦВК та РНК СРСР від 3 лютого 1931 р., крім ліквідації республіканських установ державного страхування, скасувало принцип добровільного страхування майна державних підприємств та закладів, а також добровільне понадокладне страхування майна, якщо воно підлягало окладному страхуванню. Для приватного сектора добровільне страхування залишалося, яке застосовували для хатнього майна, сільгосппродуктів, реманенту, транспортних засобів, а також будівель від вогню, рослин від градобою, вимочок та вимерзання, худоби від смерті, але за відсутності їх окладного страхування [3]. Добровільне страхування не стосувалося майна тих господарств які оподатковувалися єдиним сільськогосподарським податком індивідуальним порядком або прибутковим.

Добровільне страхування зберегли, однак обмежили його секторально та організаційно-функціонально, тому що інструкції торкалися переважно окладного страхування. Винятком є систематизований збірник нормативних актів про тарифи і тарифні правила державного добровільного страхування, опублікований з дозволу органів цензури 10 квітня 1932 р. загальним накладом 30 тисяч примірників [4]. Інструкції і тарифні правила зафіксували історію здійснення добровільного страхування різного майна, а також загальні правила та норми страхових операцій. Для оформлення добровільного страхування страхувач (господарство) подавав до фіноргану заяву, у якій було зазначено: назву організації, прізвище власника, його соціальний стан, категорію майна, вартість, страхову суму, структуру хати, якість матеріалу, термін страхування. Страховий інспектор чи уповноважений від районного фінвідділу встановлювали суму премії, яку страхувач мав сплатити на поточний рахунок районного страхового відділу місцевої філії Держбанку, подавши квитанцію про страховий внесок та одержавши страховий квиток.

До страхування добровільним порядком приймали майно, яке не підлягало обов'язковому окладному страхуванню: товарно-матеріальні цінності, сільськогосподарські продукти власного господарства, хатнє та господарське майне первинних кооперативів системи споживчої, міської кустарно-промислової, житлово-будівельної та житлоорендної кооперації, а також хатнє рухоме майно міського та сільського населення, сільгосппродукти. Страхова сума майна не повинна була перевищувати для робітників і службовців в містах першого рівня – 4000 крб. на родину, а по селах 2000 крб. [5] Оцінка майна відбувалася згідно «Загальних правил добровільного страхування від вогню» 1928 р., тобто непівської доби. Заборонялося страхувати добровільним порядком майно, яке належало до окладного обов'язкового страхування, будь-яке майно колгоспів, акціонерних товариств, МТС, громадських організацій та кооперативів, на яке поширювалися правила страхування усупільненого сектору. Страхові кошти від населення приймали райфінвідділи, їхні посередники: ощадкаси, профспілки, громадські організації, житлова кооперація, які мали на власні витрати 10% зібраної премії.

Кооперативне страхування ліквідували весною 1931 р., але зберегли добровільне державне страхування кооперативного майна від огню. До об'єктів страхування майна первинної кооперативної ланки належали товарно-матеріальні цінності, тара,

матеріали промислового значення (сировина, паливо, півфабрикати, готова продукція на складах), транспорт, що обслуговує торгівлю. Вони належали раніше до компетенції органів гарантійного страхування, яке було скасовано у 1930 р. Страхова сума майна обмежувалася цифрою 5000 крб., а страхова ставка коливалася від 125 коп. до 175 коп. на 100 крб. страхової суми [6], яка залежала від класу підприємств.

Для системної тарифікації страхування майна була здійснена класифікація адміністративних населених пунктів: міста та селища міського типу розподілялися на три класи, а сільські місцевості на два райони. Наприклад, до першого класу потрапили міста - Київ, Харків, Чернігів, Дніпропетровськ, Одеса, Миколаїв, Нікополь, Мелітополь та інші, а також селища – Нова Прага, Лисичанськ; до другого – міста Охтирка, Біла Церква, Вінниця, Пирятин, Черкаси, Конотоп, Богодухів, Лебедин, Житомир, Кобеляки, Миргород, до третьої – Глухів, Овруч, Жмеринка та інші. Сільські райони розмежовувалися за адміністративними кордонами колишніх округ. Так, до першого району потрапили села Артемівської, Дніпропетровської, Запорізької, Лубенської, Полтавської, Маріупольської, Херсонської округ, а разом 16 колишніх адмінцентрів. До другого району було виділено 12, з них села Білоцерківської, Бердичівської, Київської, Проскурівської, Харківської та інших округ [7]. Використані принципи класифікації населених пунктів з точки зору встановлення оптимальних тарифів виявилися недосконалими, позаяк майнова відмінність селян північної Київщини та Чернігівщини була дуже умовною. Майновий стан селянських господарств в роки масової колективізації, політики розкуркулення та хлібозаготівель швидко змінювався, тому районування тарифних ставок втратило перспективу, вимагало докорінного перегляду.

Кооперативні товариства в сільських районах України, які застрахували добровільно крупи, борошно, олію, молочні та м'ясні продукти, мали ставку премії 55 коп. на 100 крб. страхової суми для першого району та 70 коп. для майна другого району. Якщо майно коштувало десятки тисяч карбованців, то страховка мала відносно серйозну суму, а за інших умов виконувала функцію застереження від кримінальної відповідальності. Для органів державного страхування страхові внески кооперативних товариств давали додаткові кошти до бюджету. Страховка діяла протягом року, тому кожне її поновлення приносило значні кошти, які були добровільними жертвами населення на потреби індустріалізації тощо.

Діяв тариф №3 для добровільного страхування від вогню хатнього та господарського рухомого майна приватних осіб звичайним порядком, але він не поширювався на господарства «куркульського елемента». Дивним виглядало страхування взуття, одягу, посуду, меблів, але вартим для роздумів власника було страхування палива, сільськогосподарського реманенту (машин, саней, возів), худоби, що не підлягала нормам обов'язкового окладного страхування, інструменту, готової продукції кустарного виробництва. Якщо майно перебувало в кам'яному приміщенні, то тариф становив для міст «першої кляси» 7 коп. на 100 крб. страхової суми, другої 12 коп., третьої 25 коп. Запропоновані тарифи не могли викликати матеріального зацікавлення власників, тому подібна тарифікація швидше нагадувала ставки оподаткування рухомого майна та продуктів, а також одну із форм грошової повинності населення. В сільських місцевостях нормальний тариф становив 90 коп. для першого та

120 коп. для другого району, але він не стосувався куркульських господарств, які підлягали нормам так званого «класового тарифу».

Вигідним був тариф №4 «спрощеного страхування» від вогню, якщо порівнювати його з попередніми двома, тому що на випадок пожежі власник отримував фактичну вартість знищено майна, але в межах застрахованої суми. Тариф №5 застосовували для добровільного страхування продуктів сільського господарства, які належали селянським господарствам. Наприклад, хліб, насіння, молочні та м'ясні продукти, овочі, фрукти мали тариф від 90 до 120 коп. на 10 крб. страхової суми, а зернові культури, що перебували в скиртах, покосах та хміль і льон 150-180 коп. на 10 крб. страхової суми залежно від району. Дозволялося страхувати продукти на термін менше року, але зростала ставка тарифу за принципом: на три місяці 40% , від 3-х до 6-ти місяців 60%, від 8 до 9 місяців 80%, від 9-ти до 12-ти місяців 100% страхової премії [8].

Зміст та структура заяви про добровільне страхування враховувала категорії майна (хатне, господарське рухоме, господарські продукти, сільськогосподарський реманент, сільгосптварини, будівельні матеріали, майно кустарного виробництва, вироби, займисті та менш займисті матеріали тощо), які відповідали конкретним номерам тарифу. Від реальної вартості майна залежала певною мірою його страхова оцінка, а від тарифу та ставки належна до сплати сума. Тарифи, правила і принципи добровільного страхування, які діяли в умовах тотального вилучення сільськогосподарської продукції у безпосередніх її виробників протягом 1931-1933 рр., судячи з опублікованих архівних документів [9], можна віднести до розряду теоретичних розробок, тому що поєднання грошової (позики індустріалізації, єдиний сільгосподаток, самообкладання, окладне і добровільне страхування, культ - збір тощо) та натуральної повинностей (план хлібозаготівель, натуральні штрафи, обов'язкове постачання державі картоплі, молока, м'яса) означало дискредитацію самої системи державного майнового страхування, бо держава була основним визискувачем.

Історичні аспекти розвитку добровільного страхування частково висвітлювалися в літературі 30-х рр., але в контексті агітації та пропаганди радянської системи, «Короткого курсу ВКП(б)», навіть масового політичного терору та пошуку «шкідників» серед апарату Держстраху та його низової ланки. Книги стосувалися системи державного страхування колгоспного майна, окремих об'єктів майнового страхування [10], а також її реформування протягом 1931–1933 рр. [11] Для цього періоду було характерним посилення ролі обов'язкового окладного страхування, перекладання провини за недолугу економічну політику та її руйнівні наслідки на «класового ворога». Винними визнавали місцеві органи влади, які не могли запобігти масовому скороченню селянського стада худоби, занепаду зернового господарства, тому в партійно-радянських органах відбулася «політична чистка», внаслідок якої переглянули штати 16-ти наркоматів УСРР, чотирьох банків, 70 республіканських господарських установ, скоротивши їх на третину [12].

Реорганізація системи страхування в сільських районах, яку започаткувала постановою ЦК ВКП(б) від 8 березня 1933 р., торкнулася низової ланки, тобто районів та сільрад, що означало «наближення» страхового апарату до населення. Зникли страхові агенти, а натомість постали страхові ревізори та інспектори. Якщо протягом 1931-1932 рр. страхові збитки становили дві третини суми страхового збору, то у

1933 р. лише 28% [13]. В абсолютних цифрах страхові надходження в СРСР становили: у 1931 р. 508, у 1932 р. 689, у 1933 р. 908 млн крб., у 1934 р. понад 1 млрд., 1935 р. 1,2 млрд., 1936 р. 1,4 млрд. крб. [14] Пряме підпорядкування державного страхування майна суб'єктів господарювання та громадян Наркомфіну лише посилювало фіскальні функції органів влади.

27 липня 1934 р. ЦВК та РНК СРСР видали постанову «Про добровільне страхування», яка не скасовувала його попередні форми, але дозволила здійснювати в селах та селищах, в колгоспах та кооперативних товариствах добровільне понадокладне страхування. Воно стосувалося будівель, підприємств, обладнання, реманенту в межах різниці між інвентарною оцінкою та їх справжньою вартістю згідно оцінки страхових органів, а також сільськогосподарських тварин, враховуючи тверді норми по окладному страхуванню цих об'єктів та реальну вартість [15]. Уряд дозволив Держстраху СРСР добровільне понадокладне страхування великої рогатої худоби віком до 10 років та коней віком до 12 років, які перебували у власності колгоспників та «одноосібних трудових господарств», але не більше твердих норм забезпечення по окладному страхуванню за конвенційними цінами або заготівельними. Так зване добровільне страхування поширювалося на дрібну худобу, птицю, кролів, навіть бджіл, але за тарифними ставками окладного страхування. Страхові внески сплачували двічі: одразу по завершенню страхування об'єкта та через два місяці. Економічно-фінансова мотивація запровадження добровільного понадокладного страхування, на переконання В.К.Райхера, полягала в тому, що окладні страхові норми не досягали дійсної вартості худоби. Цей вид страхування давав певні переваги колгоспам та кооперативам, яким дозволялося страхувати худобу за ставками, що відповідали їх повній вартості, а для колгоспників та одноосібників обмежувалися віком худоби. Згаданий дослідник, котрий був одночасно і співробітником державних органів страхування у 20-30-х рр., виокремив страхування худоби, кролиць, птиці, бджіл колгоспів та кооперативів, а також овець, кіз і свиней колгоспників та одноосібників, але в межах встановлених норм, в спеціальний вид добровільного страхування. Цей вид не був додатковим до окладного страхування (понадокладним), позаяк вони взагалі не підлягали окладному страхуванню. Обидва види добровільного страхування мали не вибірковий, а суцільний порядок, тобто страхувалася або уся худоба, або одного виду.

17 вересня 1935 р. ЦВК та РНК СРСР внесли зміни і доповнення до постанови від 17 липня 1934 р. про добровільне страхування, які стосувалися добровільного понадокладного страхування посіву спеціальних і технічних культур, урожаю садів, виноградників, городів, бахчевих, які належали колгоспам та кооперативам, а також великої рогатої худоби та коней в господарствах колгоспників та одноосібників в районах, передбачених Зразковим статутом сільськогосподарської артілі [16]. Ставки страхових платежів були меншими порівняно з окладним страхуванням, але з 1935 р. почала діяти єдина норма відповідальності для всіх видів страхування зернових культур: за твердими цінами на гектар посіву з пропорційним принципом розрахунку. Страхове забезпечення стосувалося не якоїсь абстрактної частини ушкодженого урожаю, а кожного гектара окремо. Діяла також соціальна диференціація норм страхового забезпечення по страхуванню культур від граду, злив, вимочок,

вимерзання, яка базувалася на показниках усупільнення та класового принципу. Колгоспи України в разі стихійного лиха отримували страхове забезпечення з гектара пошкодженого посіву зернових культур 60 крб., виноградників, садів 450 крб., коренеплодів і технічних культур 175 крб., колгоспники відповідно – 50, 400 та 160 крб., одноосібники 50, 375 та 150 крб. [17]

Запропоновані види добровільного страхування, які мали на меті лише стягнення додаткових коштів, виявилися недостатньо ефективними. Зокрема, наркомфін УСРР О.О.Рекіс, виступаючи на 3-ій сесії ЦВК УСРР у лютому 1936 р., назвав загальну вартість майна, застраховано системою Держстраху – 12,5 млрд. крб., з них колгоспів 4,7 млрд., колгоспників трохи більше 4 млрд. крб., але порядком понадокладного добровільного страхування лише 169 млн крб., з них 33 млн крб. припадало на 6 тис. колгоспів [18]. Постанови 1934 та 1935 р. про новий вид добровільного страхування не знаходили підтримки населення, яке вичерпало власний економічний ресурс. У 1935 р. застраховане майно становило лише 20% його реальної вартості, колгоспної робочої худоби 12%, великої рогатої худоби 7,2 %, овець 3,3%, свиней близько 3% від їх загальної кількості [19]. У колгоспників та одноосібників було застраховано 0,2-0,7% наявного поголів'я худоби. Сподівання на додатковий вид страхування не виправдалися, тому залунала критика Держстраху. «Пора засвоїти, - наголошував Л.Легостаєв, - що, наприклад, понадокладне страхування добровільне для колгоспів та колгоспників, але обов'язкове для страхових органів і повинно тепер стати одним із вирішальних показників усієї роботи на селі» [20]. В газетах друкувалися матеріали агітаційно-пропагандистського характеру, спрямовані на розгортання ударних кампаній на підтримку добровільного понадокладного страхування. Так, загальні збори колгоспників артiлі ім. 9-го січня М. Сланецької сільради, Амвросіївського району, Донецької області вирішили застосувати цей вид добровільного страхування. «Ми, - зазначалося в резолюції зборів, яку підписали 182 особи, - звертаємось до всіх колгоспників із закликом підтримати наш почин: своє життя застрахувати колективно, худобу та майно – добровільно понад оклад. Від замаху класових ворогів ми самотужки навчилися захищати власне майно; державне ж страхування оберігає колгоспи та колгоспників від стихійного лиха» [21]. У 1935 р. в СРСР було застраховано від вогню 11,6 млн дворів, а також 12,3 млн коней [22], але винятково за ставками окладного страхування.

Принцип добровільності означав для конкретного колгоспу широке право вибору: страхувати усі культури, окремий їх вид (пшеницю чи жито), але на всій площі їх посіву, а також обирати страховий випадок – від граду, зливи, вимочок або вимерзання. Розрахунок з колгоспами відбувався через банківську систему шляхом поповнення їхніх неподільних фондів, капіталовкладень, тобто безготівково. Колгоспники та одноосібники не мали таких умов добровільного страхування, сплачуючи страхові внески готівкою в обмежений часовий термін, але не він був причиною їх байдужого ставлення до цих видів добровільного страхування, а відсутність матеріального зацікавлення через недостатнє страхове забезпечення.

Враховуючи недоліки добровільного страхування, союзний уряд видав 5 вересня 1935 р. чергову постанову «Про роботу Держстраху по добровільному страхуванню», якою визнав недостатньою діяльність Нарком фiну СРСР, позаяк значна частина май-

на колгоспів, колгоспників, робітників і службовців виявилася незастрахованою [23]. Постановою запроваджувалося понадокладне добровільне страхування посіву зернових та бобових культур колгоспів, а також повертався інститут страхових агентів Держстраху, пропонувалися премії та інші форми заохочування їхньої роботи за виконання та перевиконання планів добровільного страхування. 29 листопада 1936 р. з'явилися «Правила добровільного понадокладного страхування посіву зернових та бобових культур», тобто уряд вимагав посилити тиск на суб'єктів господарювання з метою максимального вилучення у них страхових платежів. «Порядком понадокладного страхування на засадах повної добровільності, - наголошувалося там, - можуть страхуватися належні колгоспам і товариствам спільного обробітку землі посіви зернових та бобових культур від того стихійного лиха, по якому встановлена відповідальність Держстраху порядком обов'язкового окладного страхування цих культур на даній місцевості (тобто від градобиття, злив, бурі і вогню або від вимочок, вимерзання, випрівання та повені)» [24]. Отже, судячи з тексту постанови, дещо розширили страхове поле. Дозволялося страхувати усі зернові та бобові культури колгоспу, а також кожну зокрема, проте на всій її площі, а не окремому гектарі. Страхове забезпечення коливалося між нормою відповідальності по обов'язковому окладному страхуванню та повною вартістю урожаю, вирахованою по державним заготівельним цінам. Страхування було добровільним, а тариф за принципом окладного обов'язкового. Якщо страхувалася уся площа, то колгосп отримував скидку 10% тарифної ставки. Правління колгоспу подавало заяву районному страховому інспектору, вказавши площу застрахованих зернових та бобових культур, їх пересічну урожайність, страхову суму, але не вищу від вартості урожаю. Господарство вносило половину страхової суми разом з поданням заяви, а решту через два місяці. Страхувач мав повідомити районного страхового інспектора про збитки протягом п'яти діб після їх виявлення, щоб уникнути бюрократичних ускладнень та стягнень.

Друга половина 30-х рр. вирізнялася абсолютизацією необмеженої влади партійних та радянських органів, масовим політичним терором, насаджуванням карально-репресивних методів управління суспільством, тому декларування принципу добровільності на початку його формування трансформувалося в окремий вид додаткового окладного страхування. Характеризуючи розвиток системи державного страхування у 1937 р., В.К.Райхер писав, що там було виявлено «заклятих ворогів народу», «реставраторів капіталізму», «агентів фашистських розвідок», які намагалися «... спотворити страхову політику партії і радянської влади», порушуючи «... принцип добровільності в галузі понадокладного страхування» [25]. До порушень були віднесені наступні явища: самочинне, за відсутності згоди власника майна на добровільне понадокладне страхування, стягнення з нього страхових платежів шляхом приписок до платіжних повідомлень по обов'язковому окладному страхуванню, утримання їх із суми відшкодування за збитки, а також «... стягнення платежів по добровільному страхуванню в примусовому порядку». Три перевірки роботи страхових установ, здійснених протягом 1936 - 1937 рр. контрольно-ревізійними органами, виявили факти незаконного отримання страхових платежів, оформлення страховки за надмірно високими тарифними ставками. Перелічені порушення, на думку В.К.Райхера, призвели до недовиконання плану понад-окладного страхування у

1937 р. майже на 30%, а по страхуванню домашнього майна на 71,7% [26]. Інші автори підкресливали той факт, що саме «шкідництво» з боку «ворогів народу» призвело до зменшення рівня охоплення добровільним страхуванням майна колгоспів. Так, станом на 1 січня 1937 р. лише 15% колгоспів використали добровільне страхування, застрахувавши 22% коней, 14,4% голів великої рогатої худоби, близько 8% посівних площ, а колгоспники застрахували лише 2,5% наявної у них худоби [27]. 21 березня 1937 р. ЦВК і РНК СРСР звільнили сільські ради від обов'язків по нарахуванню грошових податків, страхових платежів та натуральних поставок, а з 1 липня того ж року передали ці повноваження районним фінвідділам [28]. Саме вони їздили селами та збирали грошову повинність населення, до якої належало і добровільне понадокладне страхування.

Протягом 1938-1939 рр. з'явилися інструктивно-нормативні документи, які упорядковували систему добровільного страхування майна колгоспів та селян. Так, 4 жовтня 1938 р. Наркомфін СРСР ухвалив інструкцію «Про добровільне (понадокладне) страхування майна, посіву і тварин, що належать колгоспам і трудящим», яка доповнила зміст постанов 27 липня 1934 р. та 5 вересня 1936 р. деякими положеннями. Вони стосувалися особливостей страхування насаджень картоплі, тварин та бджіл на випадок смерті від хвороб, вікових обмежень їх страхування та відповідно тарифних ставок, порядку та умов оформлення майнового страхування [29]. Наприклад, страхові платежі становили: для страхування великої рогатої худоби 2 крб. від 100 крб. страхової суми, овець та кіз 3 крб. 20 коп., свиней 3 крб. 75 коп. кролиць та сімей бджіл 6 крб., посівів південної коноплі від 1 крб. 30 коп. до 3 крб. Залишалася 10% скидка для колгоспів, а також пільгові скидки, але не більше 50% від суми страхових платежів по добровільному страхуванню. 23 листопада 1938 р. Наркомфін СРСР ухвалив «Правила добровільного страхування засобів транспорту», які стосувалися легкових та вантажних автомобілів, автобусів, трамваїв, тролейбусів, мотоциклів, катерів, моторних човнів, поромів, парусних суден, літаків, тракторів, що належали державним установам та закладам [30]. 14 квітня 1939 р. з'явилися «Правила добровільного страхування домашнього майна від пожеж, блискавки, вибуху, повені, землетрусу, буревію, зливи, обвалів та поповзнів». В преамбулі «Правил» зазначалося, що успішне виконання сталінських п'ятирічок забезпечило трудящим країни «небачене зростання матеріального добробуту», а особиста власність охороняється сталінською конституцією [31]. Не забули також зазначити, що добровільне страхування домашнього майна було одним із напрямків поліпшення матеріального добробуту людей. До категорії домашнього майна, яке підлягало захисту Держстраху, належали: меблі, одяг, білизна, музичні інструменти, мисливська зброя, спортивний реманент, швейні машинки, книги, картини, паливо, мотоцикли, велосипеди, автомобілі, інструменти стоматологічних кабінетів. Держава сплачувала страховку лише у випадку стихійного лиха, передбаченого чинними «Правилами». Страхування майна відбувалося з оглядом та без його огляду, але без огляду страхували сімейне майно до 10000, одинаків до 6000 крб. страхової оцінки. Страхування будівель, яке підлягало обов'язковому огляду та оформленню відповідного страхового свідоцтва, відбувалося шляхом щорічних платежів з кожної тисячі стра-

хової суми. Тарифні ставки залежали від якості будівельних матеріалів, вогнетривкого чи не вогнетривкого даху, але в межах 1 крб. – 7 крб. 50 коп.

Дивним виглядало індивідуальне добровільне страхування життя трудящих на випадок смерті, особливо у 1938 р., тобто в апогей великого сталінського терору. Страхувач оформляв заяву та сплачував 15 крб. вступного внеску, вказуючи кому необхідно було виплатити страхову суму у разі його смерті. «Держстрах сплачує повністю страхову суму у випадку смерті застрахованого від будь-якої причини, - зазначалося в правилах від 1 жовтня 1938 р., - а також у випадку повної та постійної втрати застрахованим працездатності від нещасних випадків, які сталися протягом дії страхування» [32]. Репресії позбавляли життя сотень тисяч радянських громадян, позбавляли їх працездатності після повернення з таборів, але жалюгідна страховка не могла повернути їх до повноцінного життя. Внески коливалися від одного року до десяти років терміну страхування в межах 17–37 крб. на тисячу страхової суми, від 15 до 25 років в межах 20–27 крб, а максимальна сума становила 50 крб., якщо особа досягла 59 років [33]. Страхувач мав право доручення на отримання страховки іншою особою, засвідчивши наявність страхового свідоцтва.

Затверджені Наркомфіном СРСР 1 жовтня 1938 р. «Правила добровільного страхування життя від нещасного випадку» нормативно дублювали попередні «Правила» індивідуального страхування, але чітко виписували відповідальність Держстраху, умови виплати страхової суми. «Нещасним випадком» вважалася несподівана пригода, яка викликала смерть або каліцтво застрахованого: ушкодження частин тіла від опіку, замерзання, обмороження, утоплення, від нападу зловмисника або хижої тварини, удару блискавки та електричного струму, необережного поводження з машинами та механізмами, отруєння газами та іншими шкідливими речовинами. Страхуванню підлягали особи від 17 до 70 років, які оформляли страхове свідоцтво, сплачували перший та наступні страхові внески. Для отримання страхової суми необхідно було подати в Держстрах наступні документи: страхове свідоцтво, копію акта про фіксацію нещасного випадку, а також довідку Загсу про смерть. Тарифні ставки, затверджені Наркомфіном СРСР 25 листопада 1939 р., становили протягом року від 2 крб. 50 коп. до 12 крб. на кожну тисячу страхової суми, тобто страхувач 4-го класу міг отримати наприкінці року 120 крб., якщо з ним сталася «нещасна пригода». Чим коротшим був термін страхування, тим вищою була тарифна ставка. До четвертого класу належали робітники, майстри та змінні інженери, які працювали на дуже небезпечних вибухових підприємствах, пов'язаних з динамітом тощо. На скалічених арештантів сталінських в'язниць подібні правила не поширювалися.

Діяла також «Інструкція з організації та оформлення добровільного колективного страхування життя трудящих» від 17 травня 1938 р. та «Правила добровільного колективного страхування життя трудящих» від 9 лютого 1939 р. Для укладання колективного страхування життя існувала низка необхідних документів: список осіб, що виявили бажання страхуватися, (форма №124), платіжний список (форма №125), особистий рахунок збиральника платежів (форма «126), книги квитанцій з корінцями (форма №206) страхове свідоцтво для колективу (форма №207), страхові посвідчення для застрахованих (форма №208). Страхування відбувалося за місцем роботи. Наприклад, колгоспники та колгоспниці повинні були виробити не менше 80 трудоднів, а їх стра-

хування відбувалося за виробничими бригадами та ланками. Страхова сума коливалася від 500 до 5000 крб. на кожну особу, а термін страхування становив один рік. Якщо особа страхувалася на тисячу карбованців, то вона сплачувала 12 крб. страхового внеску, але наступного року поновлювала страховку, відтак кошти потрапляли на банківський рахунок Держстраху. Він відповідав лише за втрату загальної непрацездатності, а не професійної. У випадку смерті страховку виплачували особі, яка була зазначена в заяві застрахованого, а за її відсутності – найближчим родичам.

Таким чином, проаналізовані нормативно-правові акти радянської держави свідчать про суперечливу історію становлення та функціонування системи добровільного страхування. Принцип добровільності означав лише факт згоди власника майна та суб'єкта господарювання, а не право вибору форм майнового страхування, обмежившись однією з них. Колгоспи та радгоспи, а також промислові підприємства безпеліційно сплачували страхові внески згідно інструкцій та правил, встановлених органами влади. Вираз про те, що добровільність існувала для населення, а для Держстраху стягнення страхових платежів було обов'язковим – означав функціональну суть системи так званого добровільного страхування. Понадто добровільне страхування, особливо за тарифними ставками обов'язкового окладного страхування, відбувалося примусово, а його норми і правила відповідали принципам податкової системи. Ставлення населення, особливо сільського, до так званого добровільного страхування, судячи з відсотків охоплення майна та суб'єктів господарювання, було негативним. Держстрах, запроваджуючи добровільне страхування хатнього майна, навіть одягу та білизни, мав одну мету – максимальне стягнення коштів населення.

Список літератури

1. Угрунтування та методологія класового оподаткування майна, що підлягає обов'язковому сільському окладному страхуванню та матеріали щодо реорганізації державного страхування. – Харків, 1929. – С. V.
2. ЦДАВО України. – Ф. 539. – Оп. 7. – Спр. 1037. – Арк. 251.
3. СЗ СРСР. – 1931. – №8. – Ст. 88.
4. Тарифи й тарифні правила державного страхування (крім окладного). Систематизований збірник тарифів і тарифних правил та пояснення про порядок застосування їх. – Харків: Укрфілія держфінвидаву, 1932. – 40 с.
5. Там само. – С. 11.
6. Там само. – С. 13.
7. Там само. – С. 18.
8. Там само. – С. 22.
9. Колективізація і голод на Україні. 1929–1933 рр. : Зб. док. і мат-ли. – 2 вид. – К. : Наукова думка, 1983. – 732 с.; Голодомор 1932–1933 років в Україні : Док. і мат-ли. – К. : Видав. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1128 с.
10. Васильєв И. Укрепление колхозов и сельское страхование / И. Васильев, А. Алексеев. – М. : Госфиниздат СССР, 1932. – 32 с.; Очан С. И. Руководство по страхованию животных / И. Очан. – М. : Госфиниздат, 1934. – 99 с.; Бінов А. Державне страхування – на службу колгоспному ладові / А. Бінов. – Харків: Укрфілія Держфінвидаву СРСР, 1934. – 45 с.
11. Райхер В. К. Государственное страхование в СССР / В. К. Райхер. – М. ; Л. : Госфиниздат, 1938. – 128 с.
12. Иванов А. Сокращение и упрощение аппарата на Украине / А. Иванов // Правда. – 1933. – 4 янв.
13. Райхер В.К. Вказ. праця. – С. 69.
14. Там само. – С. 21.

15. СЗ СССР. – 1934. - №40. – Ст. 317.
16. Там само. – 1935. - №51. – Ст. 423.
17. Райхер В. К. Вказ. праця. – С. 95.
18. Финансовая программа УССР на 1936 год. Доклад А.А.Рекиса на 3-й сессии ЦИК УССР // Экономическая жизнь. – 1936. – 18 февр.
19. Легостаев Л. Пора Госстраху перестроиться / Л. Легостаев // Экономическая жизнь. – 1936. – 12 марта.
20. Там само.
21. Государственное страхование сберегает богатство колхозов и колхозников (Письмо колхозников артели имени 9-го января) // Экономическая жизнь. – 1936. – 12 марта.
22. Организация и техника государственного страхования в СССР / Ф. Коношин, Н. Легздинг, С. Очан и др. – М. : Госфиниздат, 1939. – С. 47.
23. СЗ СССР. – 1936. - №46. – Ст. 398.
24. Там само. – СЗ СССР. – 1936. – № 61. – Ст. 453.
25. Райхер В. К. Вказ. праця. – С. 71.
26. Там само.
27. Организация и техника государственного страхования в СССР... – С. 20.
28. Там само.
29. Сборник важнейших постановлений и ведомственных распоряжений по государственному страхованию / сост. В.С.Давыдов, отв. ред. А.Н.Власов. – М. : Финиздат, 1940. – 246 с.
30. Там само. – С. 157.
31. Там само. – С. 161–162.
32. Там само. – С. 196.
33. Там само. – С. 198.

Латышева Е. В. Советская система добровольного страхования в 30-х годах / Е. В. Латышева // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Исторические науки». – 2010. – Т. 23 (62), № 1 : спецвыпуск «История Украины» – С. 114–124.

Советская система добровольного страхования в 30-х годах. **Актуальность** исследования заключается в освещении реорганизации системы страхования, вследствие чего была ликвидирована кооперативная форма, радикально изменилась структура самих организаций, а также унифицировано «взимание» страховых платежей. Основные принципы реформирования системы имущественного страхования были сосредоточены в «Положении о Госстрахе СССР», проект которого принял Укрдгосстрах на совете 29 июля 1930 г.

Ключевые слова: добровольное страхование, обязательное окладное страхование, суммы страхового возмещения, страховой инспектор.

Latysheva O. V. Soviet System of Voluntary Insurance in the 1930-ies / O. V. Latysheva // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Historical Science. – 2010. – Vol. 23 (62), No 1 : “History of Ukraine”. – P. 114–124.

The topicality of the research consists in covering the reorganization of the insurance system, that resulted in liquidation of co-operative form, radical changes in the structure of establishments, and unification of recovery of insurance premium. Basic principles of reformation of the system of property insurance were concentrated in “Statute on State Insurance of the USSR”, the project of which was adopted by Ukrdzhstrakh at the conference on July 29, 1930.

Keywords: voluntary insurance, obligatory salary insurance, sums of insurance compensation, insurance inspector.

Поступила в редакцию 01.10.2010 г.